VIZIUNEA PARADIGMATICĂ ÎN CULTURA EUROPEANĂ ŞI FILONUL RETORIC

CLAUDIA-ILEANA SPINEANU

Cuvinte cheie: *viziune paradigmatică, filon retoric, constantă dialectică, intertextualitate, dialog intercultural*

A vorbi despre retorică înseamnă a vorbi despre evoluţia şi complexitatea unui fenomen care a caracterizat timp de mai bine de două mii de ani gândirea şi practicile cuprinse în sfera acestei denumiri. Se poate spune că retorica a marcat iremediabil ştiinţele umaniste, fiind o matrice a acestora: „...Retorica a întreţinut inevitabil raporturi pe cât de multiple pe atât de variate cu ideologia în general, cât şi cu ideologiile particulare”[1].

Studierea retoricii nu este posibilă decât în diacronie, într-o abordare paradigmatică sau epistemologică, pentru că numai astfel se pot stabili dimensiunile reale ale unei discipline polivalente, numai aşa „complexitatea prezentului se poate decanta în actul însuşi de refacere a tradiţiei”[2].

Paradigma sau epistema este un *model* riguros care include manifestări asemănătoare sau identice cu sine sau care devine, la un moment dat al evoluţiei sale, un sistem închis faţă de care se raportează, prin opoziţie, nucleul unei noi episteme, deci un nou model. În cadrul paradigmei, cunoaşterea nu este continuă, ci manifestă momente de discontinuitate, asigurând posibilitatea comunicării între sisteme care s-au închis la un moment dat, dar numai temporar. Unele sisteme sunt închise în interiorul altor sisteme, care revin de

[1] Grupul μ, *Retorica poeziei*, Bucureşti, Editura Univers, 1997, p. 195.
[2] Ileana Oancea, *Romanitate şi istorie*, Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 8.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

multe ori cu întrebări, într-un dinamism continuu. Epistema în care se manifestă un text literar, de exemplu, va fi mereu supusă unei tensiuni, unui dialog necontenit între orizontul creaţiei şi orizontul receptării. De aceea, un text, opera unui scriitor, un curent literar pot fi analizate mult mai productiv în contextul epistemic unde apar şi se dezvoltă, fie prin asemănare, fie prin opoziţie faţă de direcţiile fundamentale ale paradigmei în care se încadrează sau de care se îndepărtează. Ideea de imagine „deschisă”[3] a istoriei este specifică, de altfel, tuturor ştiinţelor umaniste, unde alcătuirea, construcţia nu este nicicând finalizată, definitivă, fiecare epocă realcătuind-o şi reinstituind-o. Prin urmare, „firul istoriei în ştiinţele umaniste nu este construit ca în ştiinţele naturii din «*monade*» care se succed, mereu egale cu ele însele, înglobându-se fără a se anula”[4].

Adrian Marino susţine ideea conform căreia „nucleul sau «etimonul» modelului trebuie căutat, fără îndoială, în noţiunile de veche tradiţie logică, retorică, juridică şi teologică a *locurilor comune (koinoi topoi, loci communes),* intrată în toate limbile europene de mare circulaţie”[5]. „*Locus communis*”, însemnând „izvor comun”, impune ideea de tradiţie comună a unui ansamblu colectiv de idei, opere etc., dar şi pe cea de convergenţă comună a acestor structuri sistematice, care ne duce cu gândul la noţiunea de *arhetip*, ca reprezentare a inconştientului colectiv, locul de depozitare al tuturor experienţelor primordiale, ancestrale, universale, comune umanităţii[6]. Alăturarea termenilor nu este gratuită, de vreme ce

[3] Adrian Marino, în *Critica ideilor literare* (Cluj, Editura Dacia, 1974), vorbeşte despre „opera deschisă” (concept întâlnit şi la Umberto Eco, *Opera deschisă*), susţinând că realitatea, inclusiv realitatea ideilor literare, nu poate fi închisă într-un nucleu definitiv. Deschiderea permite existenţa concomitentă a unor modele (pluralitatea modelelor) construite pe aceleaşi idei. Criticul acceptă şi ideea de anulare, de deconstrucţie a modelelor pentru a fi reconstruite altfel, pe baza unei selecţii individuale, prin proiecţii şi viziuni interogatorii. Modelul este, astfel, „bun” doar dacă „dă rezultate”.

[4] Ileana Oancea, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 8.

[5] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 109.

[6] *Ibid.*, p. 113.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

interpretările actuale consideră arhetipul anticipator al modelului, ba chiar îl confundă cu acesta.

Interesant ar fi şi răspunsul la întrebarea dacă acceptarea clişeului, a modelului nu şterbeşte din originalitatea unui cercetător. Credem că un cercetător nu poate face abstracţie de *locurile comune*, de modele, însă trebuie să le abordeze cu luciditate şi onestitate, să dea o nouă formă acestora pentru că, în fond, relaţia dintre vechi şi nou, dintre clasic şi modern, „constă doar din deplasări, schimbări de context şi semnificaţii, reinterpretări personale de *topoi* tradiţionali în noi sinteze indestructibile [...]”[7].

Care este relaţia pe care o stabileşte cercetătorul între orizontul creaţiei şi orizontul receptării? Interogaţia trecutului, ca fond inepuizabil ce urmează a fi reactualizat, presupune cunoaşterea prezentului, pentru că în cadrul acestuia se regăsesc proiecţii, iradiaţii ale trecutului. Cercetătorul realizează o incursiune deliberată în trecut pentru a rescrie o pagină din istorie având chipul prezentului. El va dezvolta valori în funcţie de propria spiritualitate, selectând din trecut ceea ce în viziunea lui reprezintă valoare, pentru că „în dezvoltarea spirituală a unui om există o simultaneitate constant potenţială: ea constituie o structură care este virtuală în orice moment dat [...]. Actul prin care un artist se adresează trecutului pentru a găsi modele sau stimulente [...] reprezintă o hotărâre deliberată, o selecţie de valori prin care el îşi constituie propria lui ierarhie a valorilor care va fi reflectată în ierarhia valorilor inclusă în operele lui artistice”[8].

Ideea de *selecţie* poate fi pusă în legătură cu aceea de *„recuperare selectivă”*, una dintre metodele care face posibilă orice construcţie hermeneutică, fiind „o întreagă operaţie de filtrare şi recuperare, de selecţie şi decupare, de asimilări şi excluderi de texte, prin care «modelul» este construit nu numai teoretic, dar verificat, documentat şi practic. Construcţia permanentă a modelului presupune recuperarea permanentă a «materiei» sale, actualizarea continuă

[7] *Ibid.*, p. 120.
[8] René Wellek, *Conceptele criticii*, în româneşte de Rodica Tiniş, studiu introductiv de Sorin Alexandrescu, Bucureşti, Editura Univers, 1971, p. 53.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

a elementelor care-l compun [...]”[9]. Orice descoperire în cadrul unor lucruri cunoscute reprezintă o „modernizare”, pentru că semnificaţii latente sunt actualizate, aduse în prezent printr-o nouă configurare a modelului, în efortul de a recupera gândirea antecesorilor şi a precursorilor, după principiul hermeneuticii moderne care susţine că „orice nouă valorizare a unei imagini arhetipice încoronează şi «înghite», în acelaşi timp, toate valenţele vechi. [...] Rolul hermeneutic al recuperării este limpede: medierea dintre trecut şi prezent, actualitate şi tradiţie”[10]. Prin urmare, vorbim despre aceeaşi pendulare între paradigme, care se doreşte coerentă şi pacificatoare, dornică să înţeleagă continuităţile, dar şi momentele revoluţionare, de „ruptură”, care instituie, de fapt, noi paradigme.

Trecerea de la o paradigmă la alta este anunţată de aşa-numitele „revoluţii ştiinţifice”, care sunt văzute ca „perioade în care paradigmele sunt mai întâi atacate şi apoi schimbate”[11]. În timpul acestor „conflicte” cercetătorii adoptă instrumente inedite şi examinează zone necunoscute. Mai mult, cercetătorii văd „lucruri noi şi diferite când examinează cu instrumente familiare zone pe care le-au mai examinat înainte”[12]. În fond, trecerea de la o epistemă la alta depinde de „criza modelului teoretic dominant"[13]. Modelul cel vechi este înlocuit de unul nou, care va rezolva criza instalată. Când realitatea nu mai este corespunzătoare paradigmei, apare situaţia conflictuală ce va duce la descoperirea uneia noi.

Trebuie să acceptăm că în cadrul unei paradigme cunoaşterea este una tacită, iar „cercetătorul ştiinţific nu este un inovator, ci un om care rezolvă probleme (*puzzles*)[14], iar problemele asupra cărora

---

[9] Adrian Marino, *op. cit.* , p. 326.
[10] *Ibid.*, p. 329.
[11] Thomas S. Kuhn, *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p.115.
[12] *Ibid.*, p. 183.
[13] Nina Ivanciu, *Epistemă şi receptare*, Bucureşti, Ed. Univers, 1988, p. 16.
[14] Thomas Kuhn introduce un termen nou, acela de *ştiinţă normală*, care caracterizează etapa de după impunerea unei paradigme. Ea este definită prin rezolvarea problemelor lăsate deschise de etapa anterioară şi se desfăşoară asemeni rezolvării unui *puzzle*. Cum este cunoscută admiterea unei soluţii în interiorul paradigmei,

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

se concentrează sunt tocmai acelea despre care el este convins că pot fi atât formulate, cât şi rezolvate în cadrul tradiţiei ştiinţifice existente”[15]. Receptarea este, evident, dependentă de epistema în cadrul căreia textul a fost creat şi în care îşi dezvăluie sensurile. Nina Ivanciu susţine că „traversarea paradigmei este la fel de necesară ca şi reîntoarcerea, dincolo de ea şi în alt mod, poate asemănător spiralei, în virtutea căreia se regresează pentru a se putea înainta şi, simultan, se înaintează pentru a se crea condiţii favorabile regresiunii, în contextul, fireşte, al tacticilor de receptare”[16].

Aşadar, fiecare paradigmă se închide la un moment dat, pentru a se deschide ori de câte ori receptarea o cere. Închiderea unei episteme nu este, prin urmare, definitivă. Ca într-un puzzle imens, vom constata că piese fundamentale există concomitent în mai multe paradigme. De fapt, paradigmele se află într-un continuu dialog, un dialog mai larg ce antrenează nu numai spaţii artistice, ci şi regiuni spirituale. O deschidere poate însemna generalizare, aşa cum o închidere a unei paradigme poate însemna particularizare.

Dialogul presupus de reîntoarceri la anumite paradigme se înscrie într-o rotaţie perpetuă, amintind de *circularitatea* ideilor, promovată cu entuziasm mai ales de „Moderni” în perioada mult cunoscutei „Querelle des Anciens et des Modernes”[17].

---

cercetătorul va căuta respectiva soluţie. Problemele ştiinţei normale au sens doar în interiorul paradigmei. În vizunea lui Thomas Kuhn problemele ce nu pot fi rezolvate în interiorul paradigmei se numesc *anomalii*. Acumularea anomaliilor scade încrederea cercetatorilor într-o paradigmă şi impune căutarea soluţiilor pentru eliminarea anomaliilor. Acest proces transformă ştiinţa normală într-o ştiinţă extraordinară, parcurgându-se mai multe etape: ignorarea anomaliilor care sunt în număr limitat, continuarea cercetării în interiorul paradigmei, elaborarea unor ipoteze care să împace anomaliile cu paradigma; schimbarea paradigmei nefiind altceva decât revoluţia ştiinţifică.

[15] Thomas S. Kuhn, *Tensiunea esenţială*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 38.

[16] Nina Ivanciu, *op. cit.*, p. 217.

[17] La sfârşitul secolului al XVII-lea şi în cursul secolului al XVIII-lea a avut loc o dispută ideatică „Querelle des Anciens et des Modernes” (Cearta dintre Antici şi Moderni) sau, în corespondentul ei englezesc, „The Battle of the Books" (Bătălia cărţilor).

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

Într-o astfel de viziune, actul receptării stă sub semnul *dialogului intercultural*, un dialog continuu cu închideri pentru păreri pro şi contra, care se deschid, la rândul lor, spre sintetizări ce vor sfârşi în alte închideri. În această lume a dialogului necontenit se va constata mulţimea nelimitată de puncte de vedere, în care popasurile sunt necesare. Orice analiză înseamnă interogare şi căutare, iar o anumită receptare va fi situată la intersecţia unei mulţimi de perspective, favorizate de o epistemă.

Conceptul de paradigmă se află, pe de altă parte, în legătură cu termenul de *canon*, privit ca punctul cel mai înalt al ierarhiei literare (culturale etc.) dintr-o perioadă dată, aflat, prin urmare, în continuă schimbare, metamorfozare în funcţie de epoci. Limitele în spaţiul cărora se mişcă sunt impuse atât de mecanismele receptării, cât şi de mentalul contextului în care se naşte şi evoluează. Spaţiul socio-cultural în care apare canonul îşi va pune amprenta profund asupra structurii sale, căci un canon ia fiinţă la intersecţia dintre tradiţie şi inovaţie, adică în punctul de criză, dorind să se îndepărteze de vechiul model, dar păstrând din acesta esenţialul. Se poate spune, prin urmare, că adaptarea la contextul mişcător al fiecărei epoci se face prin instaurarea unui nou *canon***,** a unei noi *episteme*, a unui nou *model*, un fel de copac cu rădăcinile în trecut şi trunchiul zvâcnind spre viitor.

Credem că e important să introducem în acest punct al demersului nostru şi noţiunea de *mimesis*. Din perspectivă epistemiologică, valorizarea funcţiei creatoare este un produs al interogaţiei critice – instaurate de Kant şi continuate de Hegel, Husserl şi Heidegger – asupra raportului dintre modul de fiinţare şi modul de cunoaştere a lumii. Fără a se raporta la acelaşi aspect al realului, totalitatea textelor – modele ale aceluiaşi om şi univers – dialoghează între ele, în cadrul acelui joc complex de raporturi dintre creator, receptor şi lume, într-un subtil şi latent proces de comunicare.

Examinarea literaturii şi a textelor scrise de-a lungul vremii ca formă a *mimesis*-ului trebuie căutată în gândirea filosofică greco-latină, la Platon şi Aristotel. Cei doi filosofi au concepţii diferite cu privire la imitaţie. Dacă Platon consideră că imitaţia este o îndeletnicire „mincinoasă", presupunând copierea mecanică a realităţii,

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

Aristotel a fost primul care a dat imitaţiei „demnitate estetică”[18], arătând că obiectul activităţii mimetice nu este realitatea superficială, lipsită de adevăr şi plauzibil, ci o realitate esenţială situată în limitele verosimilului şi ale necesarului[19].

Se pune problema noutăţii şi a originalităţii. Desigur că nimeni nu începe cu propria gândire, dar fiecare reconfigurează o altă perspectivă, introduce o nouă dimensiune de cercetare. Niciun text nu există în întregime prin sine, ci este perceput totdeauna într-un context de semnificare. Fiecare text trimite întotdeauna, la alte texte, la o reţea, asemeni unei pânze a Penelopei. Se vorbeşte în acest context de *intertextualitate.*

Ideea de „intertextualitate” a fost preluată de la Julia Kristeva, care scria: „conceptul de *intertextualitate* trece în locul celui de intersubiectivitate. [...] Un text este totdeauna inspirat de alte texte. [...] Nu există un punct zero[20] în scriere, fiecare scris repetă în mod normal texte sau fragmente de text anterioare, care sunt absorbite şi transformate, într-o modalitate sau alta”[21].

Pornind de la toate aceste concepte fundamentale pentru înţelegerea viziunii paradigmatice, putem afirma că o analiză a retoricii, o ştiinţă cu o istorie impresionantă, nu poate face abstracţie de dialogul

---

[18] Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Editura Univers, 1983, p. 15.

[19] Aristotel oferă un alt înţeles termenului *mimesis*. Pentru el imitaţia înseamnă cunoaştere, de vreme ce contemplarea unei creaţii de orice natură se situează în sfera intelectualului. Imitaţia nu poate fi doar fantezie. Datoria artistului este să conducă individualul spre universalitate. Imitaţia nu este văzută de Aristotel în sensul unei reproduceri identice, ci al unei transfigurări în frumuseţe, al unei recreări impresionante şi durabile. De asemenea, Aristotel considera că istoria are caracter particular, pe când creaţia (poezia) are caracter universal.

[20] Contrar acestei idei, ideea de „grad zero” (al limbajului) apare la Umberto Eco, *Limitele interpretării*, (Iaşi, Editura Polirom, 2007, pp. 158-159, ediţia a II-a), care consideră că ar trebui să ne apropiem de un enunţ, prin extensie, spunem noi, de o operă pornind de la principiul că există un grad zero al limbajului mereu dispus la o reinterpretare. Nu suntem sută la sută de acord cu această idee, considerând că nu există o conştiinţă „zero” a individului, care, chiar dacă afirmă că porneşte de la un grad zero al interpretării, subconştientul lui va reactiva...inconştient cunoaşterea lumii de până la acel moment.

[21] Julia Kristeva**,** „*Recherches sur une semanalyse*”, Paris 1969, Ed. du Seuil, p. 113.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

interparadigmatic, pentru că filonul retoric a străbătut istoria ca un fir roşu, evident chiar şi în perioadele când a fost renegată. Interogaţiile prin care se doreşte cunoaşterea acestei discipline „ancestrale" trebuie să fie adresate celor trei paradigme esenţiale de evoluţie ale culturii europene: *paradigma clasicizant-retorică, paradigma modernă (romantică)* şi *paradigma postmodernă*, într-un efort recuperator al drumului străbătut de retorică de la începuturile sale şi până astăzi.

Retorica şi-a exercitat „puterea" durativ, de-a lungul istoriei culturii europene, ca o „constantă dialectică", cunoscând cuceriri, dar şi rateuri, în dorinţa de a deveni o ştiinţă umană globală, care a dorit şi încă doreşte trasarea fericită şi eternă de punţi inter- şi intradisciplinare: „la fel ca mareele creşte şi scade, [...] atinge conştiinţa indivizilor şi epocilor la nivele variabile, şi pe un teren secular, în aparenţă neted, mii de accidente se desenează – reeditări multiplicate ale anumitor texte, succese ale unor traduceri, adeziuni şi rezistenţe, legături strânse cu un anumit curent de idei-care arată că întocmai oricărei realităţi supuse probei duratei, retorica şi corifeii ei îşi au istoria proprie care, ca urmare, trebuie scrisă"[22].

Împreună cu neoretoricienii vom afirma că retorica nu este nici un ideal formativ, nici un corpus de reguli şi sfaturi pentru oratori, ci o ştiinţă care a străbătut istoria ca un fir fosforescent, un filon impunând realizări peste care nu se poate trece şi care nu merită uitare şi dispreţ: „(...) dintre toate disciplinele antice, ea este, cu siguranţă, cea care merită cel mai mult numele de ştiinţă; amploarea observaţiilor, precizia definiţiilor şi rigoarea clasificărilor ei constituie un studiu sistematic al resurselor limbajului, al cărui echivalent nu se vede nicăieri în restul cunoştinţelor umane ale vremii aceleia"[23].

Bibliografie

Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, Ediţia a II-a revizuită, traducere de Ştefania Mincu şi Daniela Crăciun, Iaşi, Editura Polirom, 2007.

[22] Basil Munteanu, *Constantes dialectiques en littérature et en histoire. Problèmes Recherches*, *Perspectives*, Paris, Didier, 1967, p. 143.
[23] Pierre Guiraud, *La stylistique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, p. 24.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)

Eco, Umberto, *Opera deschisă*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969.
Grupul µ, *Retorica poeziei,* Bucureşti, Editura Univers, 1997.
Ivanciu, Nina, *Epistemă şi receptare*, Bucureşti, Ed. Univers, 1988.
Kristeva**,** Julia, „*Recherches sur une semanalyse*", Paris, Ed. du Seuil, 1969.
Kuhn, Thomas S., *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Kuhn, Thomas S., *Tensiunea esenţială*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.
Marino, Adrian, *Critica ideilor literare*, Cluj, Editura Dacia, 1974.
Munteanu, Basil, *Constantes dialectiques en littérature et en histoire. Problèmes Recherches, Perspectives*, Paris, Didier, 1967.
Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.
Oancea, Ileana, *Romanitate şi istorie*, Timişoara, Editura de Vest, 1993.
Plett, Heinrich F., *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Editura Univers, 1983.
Wellek, René, *Conceptele criticii*, Bucureşti, Editura Univers, 1971.

THE PARADIGMATIC VISION IN THE EUROPEAN CULTURE AND THE RHETORICAL VEIN

Abstract

The present study brings into discussion the idea that rhetoric is a science with an impressive history which can be fully discovered only in a paradigmatic dialogue. To do this, one should discover and interconnect terms and notions like*: paradigm, episteme, model, selection, selective recovery, intercultural dialogue, scientific revolution, rhetorical vein.*

The rhetorical vein crossed the history as a red thread, evident even in periods when rhetoric was denied. Questions should be addressed to the three essential paradigms of the European culture evolution: the classic, the modern (romantic) and the postmodern paradigm, in an effort to rehabilitate the road traversed by rhetoric from its inception until today.

BDD-A12972 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:22 UTC)